

WR MISTERIJE ORGANIZMA KAO POLITIČKI SLUČAJ I PROIZVOD DRUŠTVENIH ZBIVANJA KRAJEM ŠEZDESETIH GODINA XX VEKA

791.233(497.11)(049.32)
791.633-051:929
791.43:351.751.5(497.11)

Film WR Misterije organizma, Dušana Makavejeva, kao kulturni proizvod prelomnih šezdesetih, iako je nastao na talasu populističkog pokreta mladih, nije «označio prekretnicu u filmskom stvaralaštvu» kakvu su mu misiju neki najavlivali nakon projekcija u Kanu. Štaviše, nije dospao ni do gledalaca kojima je bio namenjen. Sile bloka moći su beskompromisno delovale. Autor i producent, zaneseni slobodom ličnog izražavanja i nezadovoljstvom mladih, očigledno su precenili vlastitu moć i moć jednog filmskog umetničkog dela u borbi sa blokom političke i birokratske moći. Seksualna revolucija i Rajhova ideologija o moći kosmičke biološke energije su ponovo pokleknuli i proglašeni «ekstremističkim pravcima». Posledice su i u ovom slučaju bile prema popularnoj krilatici «revolucija je pojela svoju decu». Film je bio zabranjen, direktor Neoplanta filma Svetozar Udovički uklonjen, a autor, Dušan Makavejev marginalizovan u filmskom stvaralaštvu.

No i pored toga, mnoge stvari nakon ovog filma su u domaćoj filmskoj industriji promenjene. Scene vođenja ljubavi na filmu su mnogo slobodnije i više korišćene, sloboda i kreativnost filmskih stvaralaca je povećana, ali i kontrola i opreznost «cenzora» i političkih centara moći u smislu većeg korišćenja filma u sprovođenju vlastitih ideologija i održavanju sistema, bilo da je reč o državnoj ili klasnoj moći.

Ključne reči:

*film, misterije organizma, Makavejev (Dušan), Rajh (Vilhelm),
levica (nova), revolucija (seksualna), Neoplanta film*

UVOD

Film *WR Misterije organizma*, Dušana Makavejeva, snimljen je u vreme velikih društvenih gibanja u svetu i kod nas, krajem šeste i početkom sedme decenije prošlog veka. Nastao je kao autorski rad jednog već afirmisanog filmskog stvaraoca i mlade, do tada gotovo nepoznate producerske filmske kuće, *Neoplanta film* iz Novog Sada. Danas, sa prilične vremenske distance, može se reći da je film bio originalan izraz jednog diplomiranog psihologa, zanesenog psihoanalizom i životnom pričom Vilhelma Rajha i njihovog uticaja na aktuelna kulturna i politička zbivanja u zemlji i svetu. Nastao je na talasu pokreta mladih i njihove reakcije na postojeće političke sisteme, različitim kulturnim obrascima (rok muzika, hipici, moda i sl.) i masovnim demonstracijama. Makavejev je filmom *WR Misterije organizma* nastojao da reafirmiše učenje Vilhelma Rajha, čiji se koncept svetske seksualne revolucije naizgled uklapao u nove pokrete i stremljenja mladih. Film je, za ono vreme, po rediteljskom pristupu, korišćenju ogoljenih seksualnih scena, slobodi iznošenja sudova prema političkim sistemima, zaista predstavljao smeo i originalan pristup. Izazvao je veoma kontradiktorne reakcije, podigao veliku „prašinu” u javnosti, zainteresovao domaću i svetsku štampu i posle nekoliko zapaženih svetskih premijera, definitivno zabranjen.

138

Naš rad ima za cilj analizu socio-kulturnih dešavanja koja su pratila pojavu ovog filma u javnosti.

Polazeći od činjenice da su jedni (uglavnom politička elita) potpuno osporavali film, ocenjujući ga kao degradaciju u kulturi, dok su ga drugi (uglavnom filmski stvaraoci i deo stručne kritike) afirmisali ocenjujući ga kao izraz umetničke slobode, kreativnog stvaralaštva, doprinos afirmaciji filmske umetnosti uopšte. Polazeći od ovako suprotstavljenih stavova, zadaci našeg rada su:

- sagledavanje stavova producerske kuće *Neoplanta film* i samog autora u odnosu na temu filma;
- analiza javno iznetih mišljenja kritičara i novinara u domaćoj i stranoj štampi;
- analiza stavova javnih, kulturnih i političkih radnika nakon zatvorenih projekcija u Novom Sadu i Beogradu;
- prezentacija rezultata istraživanja o filmu UNIMAR-a – Instituta za marketing i propagandu NIP *Borba* iz Beograda;
- analiza stvarnih ideološko-političkih, vaspitnih i kulturnih dometa filma u kontekstu tadašnjih aktuelnih političkih i kulturnih dešavanja u svetu.

U istraživanju smo se koristili istorijskim metodom, metodom analize i deskripcije, kao i drugim metodološkim postupcima i tehnikama. Rad nam je

olakšala *Neoplanta film* koja je zbog svega što se oko filma dešavalo, pedantno sakupljala i sačuvala veoma obimnu građu u zbirci pod nazivom *Dokumentacija II*, koja je činila glavni izvor u istraživanju. U pripremi rada koristili smo i postojeću literaturu iz oblasti sociologije kulture, medijske, popularne, kontrakture itd.

DRUŠTVENA ZBIVANJA ŠEZDESETIH GODINA XX VEKA U SVETU I KOD NAS

Kriza koja je zahvatila Ameriku i zapadni kapitalistički svet šezdesetih godina prošlog veka uzrokovana je, prema nekim autorima (npr. Kristijana Sen-Žan-Polen), brzim biološkim priraštajem, tzv. *bebi bumom*, ukidanjem rasne segregacije i porastom opšteg kvaliteta života. Glavni nosioci su bili zaista mladi. Oni su u to vreme u SAD-u predstavljali 40% populacije, koja više nije prihvatila stegu tradicionalnog industrijskog društva, njegove moralne i običajne norme. Bila je to, u stvari, pobuna mladih protiv moći i dominacije svake vrste, pokret za oslobađanje ličnosti od civilizacijskih stega.

Na širem političkom planu, to je vreme velike suprotstavljenosti dva svetska politička i vojna bloka, vreme trke za osvajanjem svemira, oslobodilačkih ratova zaostalih kolonizovanih naroda, uključujući i rat u Vijetnamu, vreme velikih socijalnih previranja i pobuna u Latinskoj Americi. Naravno, ovome treba dodati i tradicionalnu suprotstavljenost vladajuće buržoaske klase i radnika. Socijalne nejednakosti pogodovale su širenju ideja tzv. *nove levice*, čije su grupacije s jedne strane zagovarale prilagođavanje kapitalističkog poretka novim uslovima, dok su s druge zagovarale rušenje tog poretka i svih tradicionalnih vrednosti do propagiranja anarhizma od strane nekih struja ovog pokreta. Duboke socijalne protivurečnosti pogodovale su rađanju različitih pokreta mladih koji su, svako za sebe i na svoj način, tražili promene i izlaz iz postojeće krize. Jedan deo omladine se opredelio za pokret oslobađanja pojedinca propagiranjem seksualne i psihološke revolucije. Oni se, umesto ka opštim političkim i društvenim promenama, okreću zadovoljavanju životnih potreba pojedinca ili kolektiva bez ikakvih ograničenja. Tipičan primer zagovaranja ovakvih vrednosti su *hipici*, koji svojim stilom življenja nastoje da praktično pokažu prednosti života oslobođenog svake vrste stega i konformizma. Drugi, preko rok i pop muzike, kao i specifičnog načina odevanja, izražavaju svoje viđenje slobode i novih kulturnih vrednosti. Najmasovniji pokret čine studenti na univerzitetima i srednjoškolci koji se, na krilima novih filozofskih shvatanja, uključuju u pokret i svojim protestima izražavaju nezadovoljstvo sa postojećim obrazovnim sistemom, kulturnim obrascima i političkim stanjem u društvu.

Pokret mladih šezdesetih godina naročito je bio irazan u SAD-u, Francuskoj i drugim zapadnim zemljama, a imao je značajnijeg odjeka i kod nas. Velike demonstracije studenata u Beogradu 1968. godine ugušene su merama represije, ali samo pojavno i spolja. Bunt je na nekim fakultetima tinjao i trajao još i početkom sedamdesetih godina, a njegovi zagovornici nisu bili samo mladi, nego i neki njihovi profesori, koji su na kraju, pod pritiskom režima, morali napustiti svoje katedre i otići sa fakulteta.

Uporedo sa idejama nove levice i pokretima mladih razvija se specifičan oblik kulturnog stvaralaštva osvedočenog naročito u filmu i muzici. Američka filmska industrija, u želji da privuče potencijalne potrošače, nastoji da proizvodi filmove u kojima propagira nove vrednosti. Film se bavi aktuelnim društvenim pitanjima, udovoljavajući ukusu mladih. Naravno ta tzv. *glavna struja* nije mogla podražavati ideje i stremljenja koje su mladi zastupali. Njen prevashodni cilj je bio stvaranje profita i zadovoljavanje zahteva vladajuće kapitalističke klase – očuvanje postojećeg sistema, što je bilo u direktnoj suprotnosti osnovnim načelima i zahtevima pokreta mladih. Stoga će se u kulturi, pa samim tim i u filmskoj umetnosti, u ovo vreme, pojaviti čitav niz novih alternativnih pravaca. Njihovi stvaraoci, koji su dolazili direkto iz pokreta, će svojim delima pokušati da afirmišu i zastupaju nove vrednosti. U tom kontekstu, smatramo, nastao je i film *WR Misterije organizma* Dušana Makavejeva, koji preko učenja Vilhelma Rajha nastoji da se aktivno uključi u kritiku sistema i propagiranje ideja nove levice.

NEOPLANTA FILM - PRODUCENT NOVIH ALTERNATIVNIH I ISTRAŽIVAČKIH PROJEKATA

Neoplanta film osnovana je 1966. godine, kao prva profesionalna vojvođanska filmska ustanova. Nastala je na tradiciji veoma razvijene amaterske delatnosti i novoformirane producenatske grupe *Neoplanta*, koja je, sledeći praksu jugoslovenskih republika, nastojala da u Vojvodini razvije profesionalnu filmsku delatnost. *Neoplanta film* je u početku bila registrovana samo za snimanje dokumentarnih filmova. Ova najmlađa jugoslovenska filmska kuća uspela je da veoma brzo okupi veliki broj autora sa celog prostora bivše SFR Jugoslavije, među kojima su se isticali: Branko Milošević, Miroslav Antić, Želimir Žilnik, Borislav Šajtinac, Srđan Ilić, Stevan Stanić, Nikola Majdak, Karpo Aćimović Godina, Bojana Marjan i dr. i da svojom produkcijom dokumentarnih filmova postigne zapažene rezultate. Samo u prve četiri godine proizvodnje, *Neoplanta* je na najznačajnijem jugoslovenskom Festivalu kratkometražnog filma u Beogradu osvojila: 3 zlatne i 4 srebrne medalje, 16 producenatskih i 8 drugih nagrada, kao i

6 nagrada na drugim domaćim festivalima. Posebno zapažen uspeh *Neoplantini* dokumentarni filmovi ostvarili su na međunarodnim festivalima. Godine 1968, na renomiranom filmskom festivalu u Oberhauzenu, film *Nezaposleni ljudi* Želimira Žilnika je osvojio *Grand prix*. A narednih godina, još tri prve nagrade i jednu specijalnu. Dokumentarni filmovi iz *Neoplantine* produkcije osvajali su nagrade i na festivalima u Čikagu, Lucernu, Ansiju, Majamiju i Londonu.¹

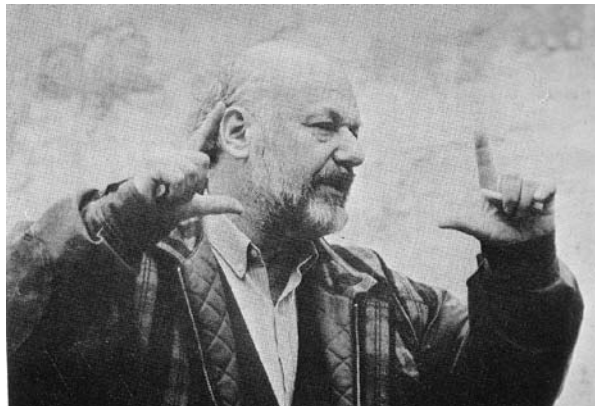
Dobri rezultati ostvareni na planu produkcije dokumentarnih filmova u *Neoplanti* nisu pratili finansijski efekti. Reč je o autorskim, kratkim, neprofitnim filmovima koji, po pravilu, nemaju neke veće finansijske dobiti. U to vreme, dobre finansijske rezultate beležili su domaći dugometražni igrani filmovi, naročito oni ostvareni u koprodukciji sa inostranim koproducentima. U *Neoplanta filmu* su to dobro znali i već od samog početka su tražili načine da uđu i u produkciju dugometražnih igranih filmova. Zalažući se za to govorili su «ni jedan krojač se nije proslavio šijajući samo kratke pantalone». U *Neoplanti* su 1968. godine, na insistiranje pesnika i reditelja Miroslava Antića ušli u proizvodnju prvog dugometražnog igranog filma *Sveti Pesak*. Pošto nisu bili registrovani za produkciju dugometražnih igranih filmova, izlaz su našli u sklapanju koproducentuskog ugovora sa *Avala filmom* iz Beograda. Na isti način su pre *WR Misterija organizma* snimili još dva filma: *Rane radove* Želimira Žilnika i *Lepa parada* Branka Miloševića. Kao i kod dokumentarnih filmova, *Neoplanta* je nastojala da u produkciji dugometražnih filmova forsira autorski film. Preko ovih filmova, tragali su za originalnim obrascem pozicioniranja kuće u jugoslovenskoj i svetskoj kinematografiji. Smelo su ulazili u nedovoljno proverene i politički osetljive projekte. Dva dugometražna filma snimljena pre *WR Misterija organizma* tretirali su veoma delikatne političke teme. Film *Sveti pesak*, Miroslava Antića, pitanje Informbiroa i njegovih posledica, a *Rani radovi* aktuelnu temu pokreta mladih šezdesetih godina na liniji nove levice. Oba filma su izazvala veću pažnju političke i kulturne javnosti nego što su ostvarili uspeh u redovnoj bioskopskoj mreži. Film *Rani radovi* je čak bio i zabranjivan. No i pored toga, *Neoplanta* je ponuđeni projekat *WR Misterije organizma* smelo prihvatila, nadajući se svetskom uspehu filma.

WR MISTERIJE ORGANIZMA

Film je višeslojna priča sastavljena od dokumentarnog filmskog materijala, komada starih igranih filmova i snimljenog igranog dela u interpretaciji domaćih glumaca. U osnovi priče je Rajhova teorija životne energije, odnosno oslobađanje čoveka putem seksualne revolucije. Autor se, po sopstvenom kazivanju, prvi put susreo sa Rajhovim učenjem kao student psihologije, početkom pedesetih godina, kada je

1 Bojan Kumović, „Producentska kuća *Neoplanta film*”, diplomski rad, FDU, Beograd, 2005.

u Narodnoj biblioteci pronašao studiju *Dijalektički materijalizam i psihoanaliza*.² Čitajući Rajha, otkrio je da se psihoanaliza i marksizam ne isključuju. Naprotiv, prema Makavejevu „Marksova misao daje psihoanalizi naučno objašnjenje društvenih uslova koji izazivaju individualne, patološke poremećaje i duševne tegobe“³. Slične ideje

Dušan Makavejev

Makavejev je pronašao i u učenjima Eriha Froma i nekih drugih predstavnika psihoanalize. Svoju skicu za scenario on je zasnovao na Rajhovom učenju o postojanju posebne biološke energije svojstvene svim živim bićima, pa samim tim i čoveku. Prema ovoj teoriji, razvoj civilizacije je doveo do troslojne psihičke strukture čoveka: „elementarno energetsko jezgro je erotski,

seksualni životni motor, čovekova prava stvaralačka priroda i spoljni, treći sloj vaspitani, samokontrolisani civilizovani čovek obuzdanih impulsa“⁴.

Poseban tzv. *drugi međusloj* kod čoveka čine „agresivni, zločinački, anarhični impulsi nastali transformacijom i blokiranjem, kočenjem seksualnih i stvaralačkih impulsa“⁵. Kada dođe do eksplozije ljudskih energija dolazi do oslobađanja ovog sloja i tada dolazi do zločinačkih akcija, ratova i samoubistava, a kada eksplozije ovih energija oslobode čovekovo

Vilhelm Rajh – kadar iz filma *WR Misterije organizma*

2 Dušan Makavejev *WR ili Misterija organizma*, 1969. stručna dokumentacija i materijal za film, *Dokumentacija II*, Neoplanta film, str. 544.

3 Isto, str. 545.

4 Dušan Makavejev *WR ili Misterija organizma*, radni scenario, *Dokumentacija II*, str. 532.

5 Isto.

produktivno, stvaralačko, ljubavno jezgro, dolazi do revolucija kakve su npr. Oktobarska, Kineska, Kubanska, odnosno do pokreta mladih koji se pojavio šezdesetih godina na zapadu „pod parolom *vodite ljubav a ne rat*”⁶.

Da se pokret mladih oslanjao između ostalog i na Rajhovo učenje, Makavejevu su potvrdili medijski izveštaji sa majskih demonstracija studenata u Francuskoj 1968. gde se, pored parola protiv rata u Vijetnamu i isticanja imena Marksa, Markuzea, Maoa, Če Gevare, pominjalo i ime Vilhelma Rajha. Studenti su tada u Francuskoj pozvali eksperte za planiranje porodice da uz njihovu pomoć i oslanjajući se na „političke, socijalne i revolucionarne teorije Vilhelma Rajha” započnu kampanju seksualnog prosvjećivanja na univerzitetu. Zahtevi su kulminirali nasilnim ulaskom studenata u ženske domove, posle čega je došlo do ukidanja raznih ograničenja koja su do tada važila na francuskim univerzitetima.

Odluku da snimi film koji bi se „odužio Rajhu kao ličnosti nepravedno izbrisanoj iz enciklopedija, nasilno uklonjenoj iz akademskih oblasti kojima pripada, a ujedno i odgovorio na sve veći interes za njega u svetu”⁷ Makavejev je doneo kada je dobio stipendiju za studentski osmomesечni boravak u SAD-u. Boraveći u Americi, Makavejev je uspostavio kontakte sa većinom Rajhovih saradnika i članova porodice. Obišao je mesta gde je Rajh živeo i stvarao i razgovarao sa običnim ljudima koji su ga poznavali. Već tada je prikupio filmski i dokumentacioni materijal.

Način na koji je film *WR Misterije organizma* urađan može se reći da je originalan i jedinstven. Iz *dokumentarca* film kreće u vizuelni spektakl poetskih asocijacija, povezujući različite elemente – hipika koji se šunja američkim ulicama prerušen u vojnika, Staljina, koga igra Mihail Gelovani, na vrhuncu njegove vlasti (kulta ličnosti), dve lepe jugoslovenke (Milena Dravić i Jagoda Kaloper) koje propagiraju ideje Vilhelma Rajha, isečke iz filmova koji prikazuju ludake snimljene za vreme Hitlera kako bi se opravdala eutanazija itd. Sve je ovo sabrano da bi se podržala teorija „po kojoj se surovost, nasilje, nehumanost, politički totalitarizam mogu direktno izjednačiti sa seksualnom nemoć i frustracijom”.⁸ U pesmama i dijalozima, gde god je to bilo moguće, autor nastoji da ismeje život u kapitalizmu i život u totalitarnom socijalizmu. On se bori protiv svake moći i vlasti nad čovekom. Film počinje stihovima „ko će nas štititi od naših zaštitnika? Ko će biti policajac našim sudijama?”. Isto tako, tokom igranog dela filma, dok se dva vojnika udvaraju devojkama (Mileni Dravić i Jagodi Kaloper) gledajući umetničko klizanje na ledu, kažu: „Vi ste sada pod zaštitom Narodne armije!”, a jedna od

6 Isto, str. 533.

7 Dušan Makavejev, Stručna dokumentacija i materijal za film, str. 548.

8 Prema Dejvidu Robinsону *Mudrost sa istoka*, Fajnenšl Tajms, 26. 5. 1971.

devojaka odgovara „A ko će nas štititi od vas?”. Uopšte, film se može tumačiti na više načina: kao politička satira, kao „ogled iz primenjene seksologije, kao subjektivna autobiografija, kao pop kolaž, kao priča, kao dokumentarac...”⁹.

Milena Dravić u filmu *WR Misterije organizma*

Neoplanta film je ušla u projekat produkcije filma *WR Misterije organizma* na predlog *Avala filma*, čiji je Makavejev bio autor i koja je, do tada, već snimila tri njegova dugometražna filma. U realizaciju projekta, pored ove dve domaće producentske kuće, uključio se i nemački producent *Telepul* (Telepool) – firma udruženih televizija Bavorske, Austrije i Švajcarske za nemačko jezičko područje. Krajem 1969. godine, projekat je prošao uobičajenu proceduru odobravanja, tako da je realizacija filma počela 1970. godine. Dokumentarni deo je sniman u Americi, a igrani u Beogradu. Korišćen je i arhivski materijal otkupljen od Jugoslovenske kinoteke.

Laboratorijska obrada je rađena u Njujorku, Beogradu, Londonu i Minhenu, a montaža punih sedam meseci u Beogradu. Poslovima je uglavnom rukovodio sam autor i po izveštaju, direktor *Neoplanta filma*, Svetozar Udovički je prvi put video film 4. maja 1971. godine u Minhenu. Tom prilikom ga je autor obavestio da je njemu lično upućen poziv iz Kana da gostuje sa filmom na festivalu. Direktor *Neoplanta filma* se nije složio sa prikazivanjem filma u Kanu, pre tada uobičajene procedure – odobrenja Saveta radne zajednice *Neoplanta filma* i Republičke komisije za pregled filmova (popularno nazvane Cenzorska komisija).

9 Džon Rasel Tejlor *Učiteljevim stopama*, Tajms, 26.5. 1971.

Prva zatvorena specijalna projekcija filma u Jugoslaviji organizovana je 10. maja 1971, u bioskopu *Arena* u Novom Sadu, a pored članova Saveta radne zajednice prisustvovalo je i, po pozivu, 40 ličnosti iz kulturnog i društveno-političkog života Novog Sada. Nakon ove projekcije, iako je film dobio zvanično odobrenje za javno prikazivanje od strane Republičke komisije za pregled filmova, videlo se da je reč o veoma osetljivom i problematičnom filmu. To su potvrđivale reakcije nekih prisutnih, kao i pismeno otkazivanje ugovornih obaveza *Avala filma* za ovaj projekat. *Neoplanta film* i *Telepul* su istrajavali u nameri da se film prikaže na festivalu u Kanu u programu *15 dana autora*.

WR Misterije organizma je prikazan još jednom u Novom Sadu pred širim krugom gledalaca (800), kada je održana i javna diskusija o filmu, a do njegove konačne zabrane za javno prikazivanje, 19. jula 1971. godine, film je prikazan u Jugoslaviji, u okviru istraživačkih projekcija u Ljubljani (9. jula 1971. godine) i Beogradu (14. i 20. jula 1971. godine), kao i u više evropskih gradova.

PROJEKCIJE FILMA U KANU I PARIZU – SVETSKI TRIJUMF FILMA

Uprkos nagoveštajima da će film izazvati negativne reakcije političke elite i uprkos povlačenju *Avala filma* iz projekta, posredstvom autora Dušana Makavejeva i trećeg koproducenta *Telepula* iz Minhena, film je uvršten u program *15 dana autora*, prestižnog Kanskog filmskog festivala 1971. godine. Projekcija je održana 20. maja u ponoć i zbog velikog interesovanja film je repriziran još pet puta. Film *WR: Misterije organizma* je u Kanu dobio nagradu španske filmske kritike *Luis Bunjuel* i izazvao veliko interesovanje svetske štampe i filmske kritike. Prema izveštaju *Politike* od 24. maja 1971. godine „film je prikazan u sali koja ima gotovo dvostruko manje sedišta no što je bilo gledalaca, ali to nije bio hendikep. Da to nije bila puka znatiželja pokazalo se na projekciji sutradan, zatim i na još tri predstave pred punom salom”¹⁰. Tih dana, stupce naših dnevnih i nedeljnih listova punili su novinski izveštaji iz kana i svetskih metropola o odjecima i velikom uspehu filma *WR Misterije organizma*. *Večernje novosti* iz pera V. Vitezice, pod naslovom *Makavejev „zapalio” Kan* izveštava da je „film Dušana Makavejeva *Misterije Organizma* van festivalske konkurencije izazvao maltene isto, ako ne i veće interesovanje nego filmovi koje smo do sada gledali u glavnoj dvorani”¹¹. *Oslobođenje*, *Vjesnik*, *Politika* i drugi domaći listovi donosili su opširne izveštaje o afirmativnom predstavljanju filma u stranoj štampi. Tako na primer M. Radojčić u *Politici*, 31. maja 1971. godine, u članku pod nazivom *Veličanstveno, originalno*

10 Milutin Čolić *Seks, politika i humor*, Politika, Beograd, 24. 5. 1971.

11 V. Vitezica *Makavejev „zapalio” Kan*, *Večernje novosti*, Beograd, 21. 5. 1971.

delo prepričava više članaka različitih autora iz *Tajmsa*, *Ivning standarda*, *Dejli Telegrafa*, *Gardijana* i dr. sa laskavim ocenama.

I zaista, danas, pregledajući te priloge iz strane štampe, može se nedvosmisleno tvrditi da je film *WR Misterije organizma* u ogromnoj većini kritika imao pozitivne ocene. Čak i oni koji u filmu „ništa posebno nisu videli” priznavali su da su u manjini. Tako na primer, Ričard Raud u *Gardijanu* kaže: „I pored sve golotinje, pored sveg seksualnog rvanja, u filmu niko – koliko sam mogao da vidim – ne doživljava orgazam. Upravo ta činjenica koja se kosi sa porukom filma, čini ga, po meni, istinski opscenitnim” i dalje na izjavu reditelja (Makavejeva) da je „glavni cilj ovog filma da pruži dobru zabavu” Ričard Raud odgovara „Pa eto, recimo prosto da se nisam dobro zabavio”. Ali autor, ne dvoumeći se dodaje: „No kao što rekoh, moje je mišljenje u manjini”¹².

Neki od kritičara govoreći pozitivno o filmu otvoreno priznaju da je u filmu previše „slobode” i da ga ne mogu zamisliti da će biti „bez nekih seckanja” prikazan u Americi.¹³ Ili na primer Kalisto Kozulic, *ABC* (Milano), pišući pohvalno o filmu zaključuje: „Ali, ko će se usuditi da u Italiji prikaže njegov film koji naš svet opisuje kao svet sputanih orgazama?”¹⁴.

Ogromna većina članka koja se pojavila u svetskoj štampi nakon projekcije u Kanu ocenila je veoma laskavo film. Evo nekoliko izvoda:

- „WR je po svojoj totalnoj slobodi forme, prekretnica u istoriji filma” (Ričard Raud, *Gardijan*);
- „.... komedija, ponekad neodoljiva, Jugoslovena Dušana Makavejeva, koji između ostalog propoveda dolazak jednog «erotičnog socijalizma» (Žan Dbaronseli, *Le mond*);
- „...Makavejev okrutno ismevalažnu staljinističku sramežljivost i, potvrđujući svoju veru u komunizam, predstavlja se, neodoljivo obešenjački, kao pesnik slobodne ljubavi” (Marsel Martin, *Les letr fransez*);
- „Savršen primer filma stvoren u slobodi koji traži više slobode za sve i koji analizira s velikom političkom strogošću, mengele u koje se uklještilo čovečanstvo između kapitalističkog imperijalizma izluđenog svojim suprotnostima i sklerozne socijalističke birokratije. Snažni poziv na život marksizmom i u marksizam...” (Mišel Ciment, *La kuinzan literar*);
- „.... film u kome se diše sobodan vazduh. Neće se dopasti ugnjetenima niti ugnjetačima /erotskim ili drugim/, birokratama režima i savesti,

12 Ričard Raud *Gardijan*, 25. 5. 1971. *Dokumentacija II*, str. 1003.

13 Čarls Čemplin *Los Andeles tajms*, *Dokumentacija II*, str. 1004.

14 Kalisto Kozulic *Za socijalizam sa ljudskim telom*, *ABC*, *Dokumentacija II*, str. 995.

cenzorima „dobrog ukusa”, niti ofucanim moralistima. Ali pošto se radi o veseloj i zabavnoj himni životu on je osim što je izvanredno prijatan / međutim: „prigušenjaci” čitavog sveta ujedinite se i držite se daleko/ par ekxelens «poučan»...» (Lino Miciče, *Avanti*);

- „... Pravu političku bombu videli smo tek u jugoslovenskom filmu Misterije organizma, koji napada kako istočni tako i zapadni totalitarizam...” (Džon Žilet, *Sandej telegraf*).¹⁵

Iste godine (1971), 11. juna, film je prikazan u Lucernu, u Švajcarskoj, u selekciji najboljih filmova godine – *Film in selekciji*, zatim 26. juna u Parizu, u palati Šajo, gde ga je videlo „preko 2.000 posetilaca”¹⁶. Nekoliko dana kasnije, 30. juna i 1. jula, film je učestvovao na Berlinskom festivalu u programu *Internacionalni forum mladog filma* i dobio nagradu međunarodne filmske kritike FIPRESCI. Usledila je, ubrzo zatim, i premijerna projekcija u Kopenhagenu, u Danskoj, te pozivi za učestvovanje na festivalima u jesen iste godine u San Francisku, Njujorku i Londonu.

REAKCIJA POLITIČKE ELITE NA FILM

Uprkos velikom interesovanju koje je *WR Misterije organizma* izazvao nakon projekcija u Kanu i drugim gradovima Evrope, u zemlji se komplikovala situacija oko filma. Producent, *Neoplanta film*, je nezavisno od signala koji su stizali iz vojvođanskih političkih krugova da „nešto nije u redu sa filmom” užurbano pripremala premijeru filma na festivalu u Puli. Najavila je njegovo prikazivanje na festivalu u Nišu, kao i mnogim festivalima u svetu. Dušan Makavejev je, stiče se utisak na onovu mnogih izveštaja, veoma vešto i na brzinu „isposlovao” Rešenje Republičke komisije za pregled filmova. Naknadno se ispostavilo da komisija, prilikom odlučivanja nije imala kvorum i da su naknadno tražene pismene saglasnosti nekih članova komisije, koji uopšte nisu bili prisutni prilikom projekcije i glasanja, ali su izjavili da su film gledali na drugim mestima, a sam Makavejev, inače član komisije, se prilikom glasanja uzdržao. Kada je producent *Neoplanta film* zatražila upis filma u Registar filmova od nadležnog organa (Pokrajinske zajednice kulture), Izvršni odbor Zajednice je, zbog «izuzetnog interesovanja za film» društveno-političkih organizacija Pokrajine, grada Novog Sada i Republike odlučio da se organizuje projekcija filma za širi krug predstavnika društveno-političkih organizacija i javnih radnika, da se nakon toga održi javni razgovor o filmu i tek nakon toga odluči da li se film može upisati u Registar filmova. Projekciji je prisustvovalo oko 800 gledalaca, a

15 *Dokumentacija II*, str. 609-612.

16 *Dokumentacija I*, str. 256.

razgovoru izvestan broj pozvanih predstavnika političkih organizacija, filmskih, kulturnih i javnih radnika. U diskusiji su učestvovali: Božidar Kovaček u funkciji predsednika Pokrajinske zajednice kulture, dr Draško Ređep, dr Petar Volk, Adam Aleksić kao sekretar partijskih organa u preduzeću *Novkabel*, Vlado Stanojević – nastavnik, Laza Đurđević – službenik trgovinskog preduzeća iz Novog Sada, Ilija Bašić, Branko Andrić, Andrej Popović – filmski fotograf, Mića Milić iz Beograda, Vojin Dimitrijević – profesor iz Beograda, Vladimir Urban – novinar, Dejan Đurković, Dušan Sabo, Slobodan Kapor iz Beograda, Miladin Gvozdenov, dr Jan Kmeć, Šime Kronja – novinar iz Beograda, Toni Tršar iz Ljubljane, Vuk Babić – filmski reditelj, kao i jedan broj običnih gledalaca – građana koji se nisu predstavili. Govorio je i Dušan Makavejev. Tokom rasprave se jasno uočavala podeljenost diskutanata na one koji odobravaju i hvale film i one koji su izričito protiv filma. U sali je vladala naelektrisana atmosfera, publika je čas pljeskala, čas zviždala, što je već samim tim nagoveštavalo negativnu odluku, tj. da film neće biti upisan u Registar filmova. Bilo je mnogo diskutanata koji su u svojim diskusijama izražavali pozitivne sudove o filmu. Tako je, na primer, Branko Andrić u svom izlaganju rekao: „Izvanredno sam srećan i potresen što sam imao priliku da vidim takvo jedno delo u Novom Sadu, i što je tako nešto bilo snimljeno u Jugoslaviji, takav jedan film. Naime, ja sam oduševljen tim filmom i smatram da je to jedna manifestacija slobode u Jugoslaviji kakva možda nije bila u svetu, jer nisam imao prilike da vidim u svetskim okvirima tako jedan slobodan film, toliko ideološki oslobođen bilo kakvih zabluda...”¹⁷. Dr Petar Volk je u svojoj diskusiji dosta opširno objašnjavao proces nastanka jednog filma, zalažući se za slobodu autora i kreativnost, ističući da svako umetničko delo jeste uvek politično i angažovano, ali da u njemu, čak i kada kritikuje, ne treba tražiti neprijateljstvo. „Prema tome, ja bih vas molio”, istakao je Volk, „da pre svega u Makavejevu ne gledamo nikakvog tipičnog anarhistu, ni tipičnog umetnika, ni antiumetnika, ni komunistu, ni antikomunistu”¹⁸.

O filmu su pozitivno diskutovali uglavnom filmski i radnici iz sfere kulture. Sasvim suprotan stav su imali predstavnici političkih organizacija i prisutni koji su se predstavljali kao građani ili obični gledaoci. Tako je, na primer, Miladin Gvozdenov između ostalog istakao: „film je u jednu-istu rupu strpao sve ideologije sveta, uključujući i ideologiju samoupravljanja. Neki su pokušali ovde to da brane, da borba protiv dogmatizma jednog, drugog i trećeg ne treba da pristane ni na kakve dogme, druge. Ja se s tim slažem. Ali, moramo da kažemo gde smo, na kojoj smo strani i za koju smo ideologiju. Ne ide (zajedno) i fašizam i antifašizam i staljinizam i antistaljinizam”¹⁹. Čedomir Keco: „Ja se pitam koja

17 Stenogram sa diskusije posle projekcije održane 5. 6. 1971. godine u bioskopu *Arena* u Novom Sadu.

18 Isto.

19 Isto.

je to cenzura što je prihvatila ovaj film. Da li je to cenzura ljudi iz ovog društva, da li su oni zažmurili na one scene i na one zvuke kada se onakve scene porede sa onom pesmom „omladino zemlje ove” što je pevano u ratu, što je pevano u izgradnji naše socijalističke zajednice. Pa na šta to sve liči.”²⁰. Još izričitiji je bio diskutant koji se predstavio kao običan gledalac: „mislim da je to prava politička diverzija i atak na one svetinje kao što je Lenjin, kao što je komunistička crvena zastava, naš pokret, naša zalaganja i žrtve koje smo dali i koje dajemo za to, da je to sve blaćenje svih tih svetosti...”. Dalje u diskusiji, aludirajući na diskusiju dr Petra Volka, gledalac je istakao: „Mi smo trpeli i slušali onoga druga što reče nekoliko stvari, sa dugačkom kosom, dozvolite, nemam ja ništa sa njegovom dugačkom kosom, ali (smeh u publici) tvrdim jedno, (...) neka dođe među naše radnike, neka dođe među ložače, izleteće naglavačke...”²¹.

Uprkos vrlo izraženim negativnim sudovima o filmu od strane nekih diskutanata, posle diskusije Komisija za kinematografiju je donela odluku da se film upiše u Registar. Ali, deset dana kasnije, 15. juna, Izvršni odbor Pokrajinske zajednice kulture odbija ovaj predlog, ne dozvolivši upis filma u Registar. Situacija je ostala potpuno nejasna sve do početka filmskog festivala u Puli, tj. do 19. jula 1971. kada Javno tužilaštvo Srbije svojim aktom „obustavlja izvršenje rešenja o javnom prikazivanju filma”, čime je praktično film zabranjen, bez suđenja.

OSNOVNE TENDENCIJE U JAVNOM MNJENJU O FILMU DUŠANA MAKAVEJEVA WR MISTERIJE ORGANIZMA – ISTRAŽIVANJE INSTITUTA ZA MARKETING I PRIVREDNU PROPAGANDU NIP BORBE (UNIMAR)

U nastojanju da film zaštiti od zabrane *Neoplanta film* je sklopila ugovor sa Institutom UNIMAR iz Beograda, koji je trebao da uradi socio-psihološko istraživanje reakcija gledalaca na film. Institut je veoma brzo napravio idejni projekat istraživanja, sa preciznim zadacima i metodologijom, koja je, između ostalog, podrazumevala empirijsko istraživanje na više manjih uzoraka, sa ciljanim podgrupama gledalaca kao što su: omladina, vaspitači, političari, stručnjaci (pedagozi, sociolozi, psihijatri, filmski kritičari...), kupci (direktori bioskopa...). Zbog ekonomičnosti, istraživanje je trebalo da se koncentriše na gledaoce iz: Ljubljane, Maribora, Splita i Novog Sada. Bila su predviđena pretestiranja i posttestiranja znanja gledalaca o glavnim temama filma, da se u istraživanju upotrebe i vrednosne skale, kao i dubinski intervjui – pojedinačni i grupni.

20 Isto.

21 Isto.

Zbog zabrane prikazivanja filma, istraživanje nije moglo biti do kraja, prema projektu, izvedeno pa je UNIMAR svoj izveštaj ograničio na:

1. analizu domaće i strane štampe,
2. stenograme diskusije posle projekcije filma u Novom Sadu (5. juna 1971.),
3. stenograme diskusija posle istraživačkih projekcija organizovanih u Ljubljani (9. jula 1971.) i Beogradu (14. i 20. jula 1971.).

U izveštaju je obrađeno nekoliko tema za koje su istraživači smatrali da su karakteristične i aktuelne za dalju egzistenciju filma. Teme su:

Politički film

Prema izveštaju nije doveden u pitanje izričito politički karakter filma. Glavna neslaganja su bila da li se može u ocenjivanju jednog umetničkog dela izdvajati samo politički aspekt i ocenjivati nezavisno od estetske celine. Analiza je pokazala da su oni koji smatraju da se politička ocena može dati nezavisno od estetske dali negativnu ocenu filma (najčešće izrazima „politički neprihvatljiv”, „politička diverzija”, „politička pornografija”). Nasuprot njima, oni koji su politički aspekt filma ocenjivali sa ostalim elementima umetničke celine davali su pozitivnu ocenu filma, ocenjujući ga „progresivnim”, „politički korisnim”, „oslobodilačkim”.

Rajhova utopija

Istraživanje je pokazalo da većina učesnika u raspravama izjednačuje film sa njegovim predmetom, tj. govoreći o Rajhovim idejama, misle na ideje autora filma i obrnuto. Istina, bilo je i nekih koji su naglašavali postojanje izvesnog distanciranja autora filma u odnosu na Rajha. Nije bilo ni slaganja oko toga da li ove ideje doprinose humanizaciji marksizma, ili je reč o „ekstremističkom zamenjivanju socijalne revolucije seksualnom”.

Tekovine revolucije

Učesnici su potpuno dijametralno suprotno ocenjivali odnos filma prema tekovinama revolucije, što je prema izveštaju Instituta bilo uzrokovano usled različite ocene i shvatanja suštinskih svojstava revolucije. Oni koji su film afirmativno ocenjivali smatrali su da vodi afirmaciji „jugoslovenskog puta u

socijalizam i oslobađanju čoveka od stega”, dok su oni sa negativnim ocenama smatrali da se filmom izruguju samoupravljanje i simboli revolucije (pesme, parole...).

Univerzalni politički simboli

I ovde su ispitanici bili potpuno podeljeni. Jedni su u filmu videli uvredu nanetu Sovjetskom Savezu, Kini i SAD-u, dok su drugi bili uznemireni činjenicom da još ima ljudi koji ne mogu da se distanciraju od Staljina.

Komunističko opredelenje

Svakako najteža zamerka upućena autoru i filmu bila je da ne postoji nedovoljno jasna opredeljenost filma između „komunističke iskrenosti i antikomunističkog aranžiranja istine”. Iako je među ispitanicima bilo i komunista koje je film oduševio i koji su to svoje osećanje javno izrazili.

Istraživanje je trebalo da se nastavi daljim zatvorenim projekcijama i da se statistički obrade podaci dobijeni testiranjem neposredno pre i psle projekcija, Ali ubrzo je obustavljeno zbog zabrane prikazivanja filma.

Dušan Makavejev

ZAKLJUČAK

Francuski studenti 1968. nisu srušili niti ukinuli postojeće univerzitete kako su tražili. Nisu spalili ni uništili Luvr i druge muzeje, nisu «oslobodili» zelene travnjake. Nastavili su dalje studiranje. Ostalo je da egzistira sve što je civilizacija do tada stvorila. Ali se ponešto ipak izmenilo. Ukinuta je zabrana odlaska u ženske domove, smanjena je birokratija na univerzitetima i u studentskim domovima, muzeji su se otvorili prema publici, mladi su mogli slobodnije da šetaju po trvnjacima Bulonjske šume, pa čak i fudbal da igraju na njima.

Studenti su, delujući iz „opozicionog bloka” prema „bloku moći”²², kako objašnjava Džon Fisk, tj. prema vladajućem birokratskom poretku i konzervativnim društvenim normama, u ulozi „gerilca”, otvorili prostor progresivnog napretka i „osvojili” deo vlastitog prostora.

Kontrolne sile bloka moći su se jednostavno prilagodile novim okolnostima, ali nisu izgubile ni moć ni kontrolu.

Film *WR Misterije organizma*, kao kulturni proizvod prelomnih šezdesetih, iako je nastao na talasu populističkog pokreta mladih, nije „označio prekretnicu u filmskom stvaralaštvu” kakvu su mu misiju neki najavljivali nakon projekcija u Kanu. Štaviše, nije dospeo ni do gledalaca kojima je bio namenjen. Sile bloka moći su beskompromisno delovale. Autor i producent su, zaneseni slobodom ličnog izražavanja i nezadovoljstvom mladih, očigledno precenili vlastitu i moć jednog filmskog umetničkog dela u borbi sa blokom moći. Seksualna revolucija i Rajhova ideologija o moći kosmičke biološke energije su ponovo pokleknuli i proglašeni „ekstremističkim pravcima”. Posledice su bile, prema popularnoj krilatici „revolucija je pojela svoju decu”, i u ovom slučaju. Film je bio zabranjen, direktor *Neoplanta filma* Svetozar Udovički uklonjen, a autor, Dušan Makavejev marginalizovan u filmskom stvaralaštvu.

No i pored toga, mnoge stvari nakon ovog filma su promenjene u filmskoj industriji. Scene vođenja ljubavi na filmu su mnogo slobodnije i više korišćene, sloboda i kreativnost filmskih stvaralaca je povećana, ali i kontrola i opreznost „cenzora” i političkih centara moći u smislu većeg korišćenja filma u sprovođenju vlastitih ideologija i održavanju sistema, bilo da je reč o državnoj ili klasnoj moći.

22 Džon Fisk *Popularna kultura*, Clio, Beograd, 2001. str. 188.

LITERATURA

- Žan Mišel Palmije *Vilhelm Rajh*, Bigz, Beograd, 1977.
- Kristijana Sen-Žan-Polen *Kontrakultura*, Clio, Beograd, 1999.
- Nebojša Popov *Contra fatum*, Mladost, Beograd, 1989.
- *Potkulture*, časopis br. 1, Istraživačko-izdavački centar Srbije, Beograd, 1985.
- *Potkulture*, časopis br. 3, Istraživačko-izdavački centar Srbije, Beograd, 1987.
- *Potkulture*, časopis br. 4, Istraživačko-izdavački centar Srbije, Beograd, 1989.
- Džon Fisk *Popularna kultura*, Clio, Beograd, 2001.
- Daglas Kelner *Medijska kultura*, Clio, Beograd, 2004.
- Vladimir Blaževski, priređivač *Dušan Makavejev: 300 čuda*, SKC, Beograd, 1988.
- Nikodijević Milan *Zabranjeni bez zabrane*, Jugoslovenska kinoteka, Beograd, 1995.
- dr Petar Volk *Svedočenje*, izdanje autora, Beograd, 1973.
- dr Petar Volk *Istorija jugoslovenskog filma*, Beograd.
- Svetozar Udovički *Dokumentacija*, Neoplanta film, za internu upotrebu, Novi Sad, 1971.
- Bojan Kumović *Producerska kuća «Neoplanta film»*, diplomski rad, FDU, Beograd, 2005.

FILM WR MYSTERIES OF THE ORGANISM AS A POLITICAL CASE AND PRODUCT OF THE SOCIAL CIRCUMSTANCES AT THE END OF THE SIXTIES

SUMMARY

The film WR Mysteries of the Organism, by Dušan Makavejev, as a cultural product from the crucial sixties, although created on the populist wave of the youngsters, did not “mean a turning point in film making”, a mission anticipated after the screenings in Cannes. Moreover, it did not make it even to the spectators either, whom it was intended to reach. The power block did make its effect felt leaving no compromise. The author and producer, enthralled by the freedom of self expression and unhappiness of the young population, obviously overestimated both their own power and the power of an artistic film when it came down to fighting against the block bearing power. The sexual revolution and ideology of the Reich concerning the power of the cosmic biological energy gave up once again and were proclaimed “extreme directions”. The consequences were once again in accordance with the popular slogan “the revolution ate its own children”. The film was banned, director Svetozar Udovički at Neoplanta film suspended, and the author Dušan Makavejev marginalized when film making is concerned.

Despite everything, however, many things in the film industry changed following this film. Scenes of making love on film became more liberal and were used more often; film makers’ creative freedom increased, just as censors’ control, while political power centers also became more sensitive in using film whenever carrying out their ideologies or maintaining the system, in the sense of national or class power.